

A MAGYAR IGERAGOZÁS TÍPUSAI

PETE ISTVÁN

1. Az ige szófaji terjedelme. Ha az igeragozás típusait vizsgáljuk, mindeneke-
lőtt a vizsgált szófajhoz tartozó szavak, szóalakok terjedelmi körét célszerű megállapí-
tanunk. Szavaink szófajok szerinti rendszerezésének a problémáiról per tangem a
következő megjegyzéseim kívánkoznak ide: 1) Keszler Borbála (1995: 302) kitűnő
tanulmányában megállapítja, hogy „az igeneveket egyetlen európai grammatika sem
tartja külön szófaji kategóriának, hanem mindenütt az igével együtt tárgyalja őket. Va-
lószerűleg azért, mert az indoeurópai nyelvekben az igenév sokkal fontosabb szerepet
tölt be az igeragozásban, mint a magyarban. A magyarban viszont dominánsabb az
igenevek mondatrészszerpe, mint más európai nyelvekben”. 2) Velcsovne (1968:
13–4) az igeneveket átmeneti szófajként jellemzi, amelyek egyszerre több szófajta
jellemző vonásait is mutatják, de ezek elválaszthatatlanul összefonódva jelentkeznek
bennük, külön-külön egyik érintett szófajba sem illeszthetők be. Pár sorral lejjebb
azonban megállapítja róluk, hogy mondatbeli szerepük alapján elsősorban főnévi (*sír-
ni*), melléknévi (*síró*) vagy határozósói (*sírva*) tulajdonságot mutatnak (i. m. 14), s
ennek alapján előzőleg (i. m. 13) már be is illesztette őket a főnevek b), a melléknévek
b) és a határozósók 2. csoportjába. 3) Rác Endre (1985: 258–66) és Keszler Borbála
(1992: 131–9) szófaji osztályozásában az igenév az ige, főnév, melléknév, számnév,
határozósó, névmás, igenév alapszófaji sor utolsó tagja. (E sorban Keszler Borbála
csak a számnév önálló szófajként való létezését teszi kérdésessé, Rác Endre egyikét
sem.) Örvendetesnek tartom, hogy a „szétszórt” igenevek Rác Endre és Keszler Bor-
bála csoportosításában a három eltérő típusú szintaktikai funkció ellenére is „együvé”
kerültek. 4) Első olvasatban valóban úgy látszik, hogy „az indoeurópai nyelvekben az
igenév sokkal fontosabb szerepet tölt be az igeragozásban, mint más európai nyelvek-
ben”. Ha azonban kissé eltöprengünk a problémán, akkor kiderül, hogy az igenevek
szerepe az európai nyelvek egyes csoportjainak a ragozásában nem teljesen azonos. A
főnévi igenév szerepe pl. az orosz igeragozásban több vonatkozásban megegyezik a
magyar főnévi igenév ragozási szerepével: részt vesz az összetett jövő idő (*Én fogok
elmenni*) és a felszólító mód (*Felállni!*) képzésében. Felfogásunkat az is befolyásolhat-
ja, hogy a magyar igeragozás milyen típusainak a létezését ismerjük el. Ha pl. Az ablak
be van csukva típusú képződményeket is az igeragozás egyik típusának tekintjük, lé-
nyegesen megnövekszik az igenevek szerepe a magyar igeragozásban is. (Az oroszban
a határozói igenevet a magyarral ellentétben csak egyes nyelvjárásokban használják
állítmányi funkcióban). 5) Nem látom elvi és gyakorlati akadályt annak, hogy a már
egy egységes szófaji csoportot alkotó igeneveket a jövőben a magyarban is az igével
együtt (ahogy erre az elnevezésük és közös igei tulajdonságuk is predesztinálja őket),

Büky László – Maleczki Márta szerk. 1998: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 3*,

Szeged, JATE, 133–148.

de némileg elkülönítve több szófaj sajátjaiból is részesülő, de alapjában véve mégis igei voltukat is be kell mutatnunk. A nyelvi rendszerben az utóbbi évtizedekben a szintagmatikus és paradigmikus összefüggéseken kívül a hierarchikus viszonyokat is megkülönböztetik. Ez utóbbi típusú összefüggések lehetővé teszik egyes jelenségeknek valamely kategória központi magjához vagy perifériájához való tartozását. Jelen esetben az igevek az igei szófaj perifériájához tartoznak mint olyan képződmények, amelyek nem rendelkeznek a központi maghoz tartozó alakok valamennyi lényeges sajátjával, és más szófajokkal is érintkeznek. Ezzel a kissé módosított (az igevek viszonylagos különállása a továbbiakban is megmarad), konzervatívnak is tekinthető (vö. *verbum finitum* – *verbum infinitivum*) felfogásunkkal három vonatkozásban nyerrünk. Először, valamennyi nyelvtanunk elismeri az összetett jövő idő létezését a magyarban az igeidők leírása során (vö. pl. Szathmári István 1960:330: „a jövő időt kifejezhetjük a jelen idejű igealakokkal /pl. *majd ad/* és a *fog* segédigével szerkesztett összetett igei formával /pl. *adni fog/*”). Számomra furcsának tűnik, hogy egy központi maghoz tartozó igealakot (a jövő időt) az igehez egyáltalán nem tartozó két különböző szófajú szóval (igenévvél és a segédszók csoportjába sorolt segédigével) fejezzünk ki. Egy időben én is logikusnak tartottam, hogy a segédigéket leválasszuk az igékről, és többek között V. V. Vinogradov akadémikushoz hasonlóan a segédszók csoportjába soroljuk. A hierarchikus összefüggések alapján azonban a nyelvi tényeknek jobban megfelel, ha az igéket szófaji kategoriális jelentésük tárgyalása során *főigékre* és *segédigékre* osztjuk, mely utóbbiak lehetnek időbeliek, kopulák, félsegédigék, módbeli és teljes jelentésű segédigék, az angolban pedig kérdő-tagadó segédige is van. M. Korchmáros Valéria (1997: 109–124) „Ige vagy segédige?” c. további töprengésre készítő tanulmányára én „Főigék és segédigék” című írással reagálnék. Kiegészítőleg még azt is megjegyezném, hogy a függőségi nyelvtanokban a segédigék a szerkezeti ágrajzokban formai vonatkozásban a főigéknél fontosabb szerepet játszanak, hiszen tőlük függ a főigék vagy az állítmány névszói részének az alakja, és ők fejezik ki az ige valamennyi morfológiai kategóriáját. A valenciaelmélet keretében minden olyan főigét, amelynek egynél nagyobb a valenciaértéke, teljes jelentésű segédigének is tekinthetnénk. Másodszor, az igékről Temesi Mihály (MMNYR I, 1961: 201) „Az ige fogalma” c. fejezetben megállapítja, hogy „az ige (*verbum*) cselekvés-, történés-, állapot- vagy létfogalmat fejez ki”, ugyanakkor az a nyelvi képződmény (a főnévi igenév), amely „alapalakjában személyre vonatkoztatás nélkül fejezi ki az elvont cselekvés, történés, létezés fogalmát” (s ezért számos nyelvben az ige szótári alakja) nála is a magyar nyelvtani hagyománynak megfelelően nem az igehez tartozó szófaj. Módosított felfogásunk a magyar nyelvtanírásnak ezt a második, különösnek tűnő ellentmondásosságát is megszüntetné. A főnévi, a melléknévi és a határozói igenévnek elsősorban igei perifériális voltát a valenciaelmélet is megerősíti. A főnevek módhatározószókkal nemigen képeznek szószerkezetet, az igevek viszont igen: *Gyorsan elolvasni ezt a könyvet lehetetlen. A rosszul címzett csomag elveszett. Lassan menve elértük a kórházat.* A főnévi igenév viszont a főnévtől eltérően nem társulhat melléknévvél, névelővel

és névutóval. A németben a névelő használata a főnévi igenevet főnévvé változtatja (vö.: *lesen* ‘olvasni’ – *das Lesen* ‘az olvasás’). Harmadszor, Tompa József (MMNYR I, 1961: 498) megállapítja, hogy „a határozói igenév a létezést kifejező igével csaknem körülírt igeragozás értékű szerkezetrendszer alkot: *még van írva, még volt írva, még lesz írva, még volna írva, még lett volna írva, még légyen írva*”, annak ellenére, hogy az igeneveket „a magyar nyelvtanban nem soroljuk az igeragozás kategóriái közé”. Az igeneveknek az igealakok közé sorolása ezt a látszólagosnak tűnő akadályt is elhárítja (a *fog írni* bizonyítja, hogy két különböző szófajú szó is képezhet a magyar nyelvtanban eddig egy harmadik szófaj valamely alakját), ha a *még van/lesz írva* alakokat az igeragozás kategóriái közé soroljuk. (Megjegyzem, hogy itt a *van/lesz* ige nem létige, hanem kopula.)

2. Igeragozás és igealakképzés. Az ‘igeragozás’ terminus technicus a magyarban szűkebb értelemben az ige alanyának személyére és számára, valamint a tárgy személyére utaló személyragja inak a paradigmikus rendszerét jelöli egyes és többes számban mindhárom időben és módban (vö. pl. Temesi–Rónai–Vargha 1955: 129), vagyis az igeragozás egyenlő a személyragozással. Velcsov Mártonné jelentéstani és formai tekintetben is egy teljes igeragozási rendszer képviselője. Szerinte „az igeragozás rendszerébe beletartozik egy-egy igének valamennyi jeles, ragos és segédigés alakja. Az igéknek lehetnek egyszerű és összetett igealakokból álló ragozási (paradigmatikus) sorai” (1968: 170). Tompa József (MMNYR I, 1961: 497) értékelése alapján a magyar igeragozási rendszer eléggé gazdag, annak ellenére, hogy a három módban összesen csupán 6 ideje lehetséges. A „*vár* igének például a régies stb. formák nélkül 36 alanyi ragozású alakja, továbbá ugyanannyi 3. személyű és még 6 darab 2. személyű tárgyra utaló tárgyas ragozású alakja van”. Ez 72 igealakot jelent. Tompa a továbbiakban arra is felhívja a figyelmünket, hogy a ható igék szintén önálló szótári egységet alkotnak, „amelynek megvan a maga teljes külön ragozási rendszere. (Csak összetett jövő idejű alakjait nemigen használjuk)”.

De „a műveltető igék kifejezésére szintén külön (képzett) igéink vannak, s ezeknek ragozását nyelvünk rendszerének megfelelően el kell választanunk az alapszók ragozásától. A *vitet* ragozása tehát nem azonos a *visz*-ével”. Ugyanez vonatkozik a mozzanatos, befejezett és folyamatos igékre is.

Ezzel kapcsolatban három megjegyzésem van. Először, az ‘igealakképzés’ és ‘igeragozás’ fogalmak azonosítását – más nyelvekben is található hasonló felfogás ellenére – nem tartom szerencsésnek. Az igefajta, igenevek, műveltető, visszaható igék, különböző cselekvésmódok, igeszemléleti formák képzését a jövőben sem lenne célszerű az igeragozás kategóriái közé sorolnunk (az angolban az igeszemléleti formák képzése oda tartozik, az oroszban nem), az igenevekkel és személyragos alakok értékének megfelelő segédigés szerkezetekkel képzett igealakokat azonban igen. Vö.: *Még fogom (fogod, fogja)* írni. Másodszor, minden ige önálló szótári egység, s mindegyiknek megvan a maga ragozása. Önálló ragozási rendszerük azonban nincs, de még külön ható-, műveltető- stb. ragozási rendszerről sem beszélnek. A példának felhozott *visz* és *vitet*

igék ragozása alapján véve azonos, a ragok rendszerében időtől, igemódtól függően némi módosulások történnek csak. Vö.: *Iskolába viszi/viteti (viheti/vitetheti) a gyermeket. Visz/vitet (vihet/vitethet) neki ennivalót. Elviszlek/elvinnétek/elvitetlek (elvihetlek/elvitethetlek) a kórházba. Viszek/vitetek (vihetek/vitethetek) nekik ennivalót* stb. Harmadszor, a ható igék besorolása számomra (de Kenesei István 1996 és Keszler Borbála 1997 vitája mutatja, hogy mások számára is) problematikus. Tompától eltérően nem önálló szótári egységnek, hanem a *cselekvő, visszaható, medialis, szenvedő, műveltető, ható* igefajta (igenem) sorba illeszthetőnek véltem őket: *megfésül, megfésülködik, meg van fésülve, megfésülteti – megfésülhet, megfésülködhet, meg lehet fésülve, megfésültetheti*. M. Korchmáros Valéria felhívta a figyelmemet Deme László könyvére, amelyben (1966: 83) a kijelentő, feltételes és felszólító mód mellett „a lehetőség módjára”-ról is olvashatunk. Vö.: *megfésül – megfésülhet, megfésülné – megfésülhetné, fésülje meg – fésülhesse meg*. Mint látjuk, a lehetőség mindkét felosztásban „keresztezõ szempont, ezért a vele jelzett alakot sokan képzettnek tekintik (‘ható ige’). Valójában azonban a beszélő ítéletét fejezi ki ez is, tehát inkább módjel értékű” (Deme, i. m. 83–84). Kenesei (1996: 94) a *-hat, -het* toldalékot szintén a grammatikai jelentéseket kifejező jelekhez sorolja, mint „olyan inflexiós morfémát, amelyet csak más inflexiós morféma követhet, szemben egyfelől a képzővel, amelyet más képző is követhet, másfelől a raggal, amely viszont tovább már nem toldalékolható”. Kenesei azonban arra nem tér ki, hogy a *-hat/-het* jeles alakok végül is milyen típusú grammatikai jelentést (az ige fajta /ném. Genus verbi/Aktionsform, ang. voice/), az igemód vagy pedig valami más típusú grammatikai oppozíció egyik tagját jelölik, amelyben esetleg a felosztás már nem is keresztezõ. Keneseinek az érve, hogy a *-hat/-het* toldalék azért nem képzõ, mert a képzõt más képzõ is követheti, nem meggyõzõ, mivel több olyan képzõnk van, amely után már nem állhat másik képzõ (pl. *magyarán, Deákné*). Úgy tûnik, hogy a *-hat/-het* jeles alakokat az általam kiegészítõ modalitásnak nevezett lehetõséget – képességet – szükségességességet – törekvést kifejező pragmatikai jelentés oppozíció keretében helyezhetnénk el. Ez esetben a felosztásunk sem lenne keresztezõ. Vö.: *Péter ezt megcsinálja. → Péter ezt most megcsinálhatja, mivel meg tudja, meg is akarja és meg is kell csinálnia*. Ez a kis kitérõ bizonyára meggyõzi az olvasót, hogy ezek a kategóriák nem tartoznak az igeragozás körébe.

3. A magyar igealakok ragozási típusai. A ragozási paradigmák felállításának és egymástól történõ elhatárolásának az alapja a szintetikus és analitikus személyragos szóalakok formai oppozíciós rendszere, amelyhez a rendszer által kifejezésre jutó szemantikai különbségek társul(hat)nak. Velcsov Mártonné (i. m. 174–184) *iktelen* és *ikes* változatú alanyi ragozást, valamint *harmadik személyű határozott tárgyra* és egyes számú első személyű alany esetén *második személyű határozott tárgyra* vonatkozó tárgyas ragozást, továbbá *rendhagyó (van, lesz)* és *hiányos (nincs, sincs, gyere, gyerünk, gyertek, szokott, tetszik)*, valamint *elbeszélõ múlt idejű (várék, várám)* ragozást különböztet meg. Ez a felosztás illetéknépp keresztezõ, mivel a *rendhagyó, hiányos* és az *elbeszélõ múlt idejű ragozás* vagy alanyi vagy tárgyas vagy mind-

kettő. Az elbeszélő múlt idejű ragozást kihagynám a mai leíró rendszerezésből. Hiányos ragozás mindegyik típusban lehet, nemcsak a *szokott* és *tetszik* igék esetében. Számuk több ezer is lehet, mivel általában csak 3. személyben használatosak a természeti jelenségekre, tárgyak, növények, állatok cselekvését, állapotát stb. jellemző igék, mint pl. *megfial, megellik, lekozmal, zöldell, döngicsél, zúg, rügyezik, hemzseg*. Több, csak többes számban használatos pluralia tantum igénk is van, amelyek egyes szám 3. személyben csak gyűjtő jelentésű főnevekkel fordulnak elő, mint pl. az *összegyűlik, gyülekezik, szétfut, szétszéled, szétszóródik, szétozlik* igék. Ezeknek az igéknek nincs egyes szám 1. és 2. személyű alakjuk. Rendhagyó (tőváltoztató) ragozása a *lenni* igének van: *vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, vannak, nincs, nincsenek, sincs/sincsen, sincsenek, lesz, lesznek, lett, lettek*. (A 'lenni' ige tőváltoztató /szuppletív/ ragozása egyébként számos nyelvben megtalálható, mint pl. a németben, az angolban vagy a szláv nyelvekben.) A *gyere, gyertek* alakokat nem a hiányos ragozású igékhez sorolom, hanem a *jön* ige *jöjj, jöjjetek* felszólító alakjai rendhagyó képzésű stilsztikai variánsainak. A *gyerünk* alak pedig az orosz *дасаū/me*-hoz hasonlóan sürgető felszólítást fejez ki 'menjünk, induljunk, igyekezzünk vmivel, ide vele' jelentésekben.

A fentiek alapján a magyarban a következő igeragozási típusokat javasoljuk megkülönböztetni: a **alanyi (iktelen, ikes, kétféle, vegyes, -lak/-lekes), a határozott tárgyas, a kettős, a modális és a szenvedő ragozást**.

3.1. Alanyi ragozás. Az alanyi ragozású igék egyes számban a kijelentő mód jelen idejében lehetnek iktelenek (*szeretek, szeretsz, szeret*), ikesek (*eszem, eszel, eszik*), egyes szám 3. személyben kétfélék (iktelenek és ikesek: *megjelen – megjelenik, elbán – elbánik, tündököl – tündöklök, haldokol – haldoklik, bomol – bomlik, hull – hullik, hajol – hajlik, tétováz – tétovázik, fuldokol – fuldoklik, időz – időzik*) és vegyesek (a) egyes szám 1. és 2. személyben iktelen, a 3. személyben viszont csak ikes: *illek hozzád, illesz hozzám, illik hozzád, eltűnök, eltűnsz, eltűnik*; b) az *-s, -sz, -z* végű igék egyes szám 2. személyben a rossz hangzás elkerülésére az iktelen *-sz* személyragot az ikes *-l* rag váltotta fel: *mosol, vadászol, főzöl, nézel*; c) néhány ikes ige viszont egyes szám 2. személyben az ikes *-l* rag helyett az iktelen *-sz* ragot veszi fel: *álmodsz, laksz*).

Tompa József (1961: 482) és Velcsov Mártonné (1968:174) meghatározása alapján az alanyi ragozás „csupán az alany számát és személyét mutatja”. Más szerzők a tárgyas igék alanyi ragozású alakjainak a jelentéséről sem feledkeznek meg, rámutatván, hogy mindig csak általánosságban, határozatlanul utalnak a cselekvés tárgyára, s minden esetben a *valamit* v. *vkít* szó helyezhető melléjük (vö. Dávid András 1980: 209), de melléjük helyezhetnénk a *semmit, mindent* vagy a *senkit, mindenkit* névmásokat is. Temesi–Rónai–Vargha (1955: 130) definíciója szerint az alanyi ragozású igék személyragjai „csak az alany személyét és számát jelölik, s nem utalnak határozottan arra, hogy pl. *mit?* beszélünk és *mit?* eszünk”. Ennek a meghatározásnak a második részét jobb lett volna elhagyni, mivel pl. a *megbeszéljük, megesszük* tárgyas igeragozású alakok sem utalnak határozottan arra, hogy *mit?* beszélünk vagy *mit?* eszünk meg. Az

alanyi ragozást talán így határozhatnánk meg: Az alanyi ragozás csupán az alany személyét és számát mutatja. Ezekben az alakokban az igét határozott névelő nélküli köznevekkel, csak 3. személyű névmásokkal (a melyik és hányadik névmások, valamint a személyes névmások 3. személyének kivételével) használhatjuk. Vö.: *Éva szeret valakit (egy fiút, téged, engem, minket, titeket, benneteket). Éva csak okos fiúkat szeret. Éva mindenkit/senkit se szeret. Kit (mit, milyen fiút) szeret Éva? De: Éva szereti őt (őket, őnt, önöket, magát, magukat). Melyik/Hányadik fiút szereti Éva?*

Az alanyi ragozású folyamatos igék tárgya elhagyható. A tárgy elhagyása az igét nem teszi tárgyatlanná, mivel az ige szemantikai reprezentációja egy teljesen határozatlan, 3. személyű 'általános' tárgyat, pl. mindazt, ami olvasható v. ehető, feltétlenül implikál, vagyis feltételez. Ilyenkor a cselekvést valamilyen vonatkozásban jellemezzük v. a cselekvés végzésének a tényére, képességére utalunk. Pl.: *Éva most eszik (esténként olvas). Éva olvas németül. Éva már olvas. De: *Éva most elolvas/megezik. Az *Éva szeret helyett azt mondjuk, hogy Éva szerelmes, de: Éva még nem szeretett (vö.: ÉKsz.). Tálalok! Hol van Éva? – Fej (mos, főz, tereget, vasal, foltoz, stoppol). Vö.: Nyomárkay 1972: 201.*

E. Abaffy Erzsébet (1991: 125) az ikes igék létrejöttét az ősmagyar kor korai szakaszára teszi. Kialakulása összefügg a jelöletlen főnévi tárgy és a vele egybeeső főnévi alany megkülönböztetésének a szükségességével. A szakirodalomban még nem olvastam arról, hogy a 3. személyű ikes ragozású alakokat még ma sem használjuk az egyes és többes számú 1. és 2. személyű névmásokal. Vö.: *Esz a fene (engem, téged, minket, titeket) érte/miatta. – Eszi a fene (őt, őket) Éváért/Éva miatt. Tárgyas ikes igénk száma azonban nem nagy, s köztük alig lehet találni olyanokat, amelyek 1. és 2. személyű tárggyal is használatosak. Vö. még: Éva sok mindent megálmodik: megálmodja a sors csapásait, megálmod majd téged is. Pirooska fél, hogy megeszi a farkas, amely sok élőlényt megeszik. – Félek, hogy megesz a farkas. – Ne félj, téged nem esz meg, már jóllakott. Többek nyelvérzéke ilyen esetekben csak az iktelen változatot tartja helyesnek, mások mindkettőt. Vö.: Péter nem ugrik át/nem ugor át senkit sem. – Péter átugrik rajtam. – Péter átugorja az árkot (őt, őket). – Péter átugor/átugrik engem (téged, minket, benneteket, titeket). Kis-Erős Ferenc (1915: 406) szerint „az átható tárgyas igéknél... nem lehet helye az ikes ragozásnak”. Ez nyilvánvalóan nem így van (vö.: *eszik, iszik*), de valami igazság azért van benne: az ikes igékből képzett igekötős tárgyas igék általában elvesztik ikes ragozásukat. Vö. pl.: *dolgozik > feldolgoz, átdolgoz, kidolgoz, virágozik > felvirágoz, szopik > kiszop, múlik > felülmúl, bízik – megbíz vkit, pipázik – kipipál.**

3.2. Határozott tárgyas ragozás. A határozott tárgyas igeragozás kialakulásáról és a vele kapcsolatos irodalomról Nyíri Antal (1973–74, 149–159), M. Korchmáros Valéria (uo. 161–168), Wacha Balázs (1974, 157–165) nyújtanak alapos áttekintést. E. Abaffy Erzsébet (1991: 127) rámutat, hogy a határozott tárgyas igeragozás kialakulása összefüggésben van a tárgy határozottsága szükségességének a jelölésével. Az alanyi és határozott tárgyas ragozásra egyformán jellemző, hogy az 1. 2. személyű

alanyt elég könnyen inkorporálhatjuk (vö. Pete 1997), a tárgy explicit kitételéről viszont csak az alanyi ragozású folyamatos szemléletű tárgyas igék esetén tekinthetünk el, s ilyen esetekben csak 3. személyű tárgy implikálódhat. A határozott tárgyas ragozás 3. személyű határozott névelős tárgyának a használata kötelező. Elhagyása hiányos mondatot eredményez, amely valamilyen szövegösszefüggést tételez fel. Vö.: *Éva esténként olvas.* – *Éva a tegnapi újságot olvassa.* Mit csinál Éva? – *Olvas./*Olvassa. Olvassa Éva a Népszabadságot?* – *Nem olvassa.* Határozott tárgyas ragozási alakokat használunk a tulajdonnevekkel (*Péter szereti Évát*), a 3. személyű személyes névmásokkal (*Péter szereti őt/őket*), a mutató névmásokkal (*Péter szereti ezt*), birtokos személyragos szavakkal (*Ki mint veti ágycát, úgy alussza álmát, Holnap visszahozom a könyvedet, Mindenét eltékozolta*), visszaható névmásokkal valamennyi személyben (*Látom magamat /látod magadat, látja magát, látjuk magunkat, látjátok magatokat, látják magukat/a tükörben*), a *maga* és az *Ön* névmásokkal (*Gyakran látom magát/Önt ebben a boltban*), a kölcsönös névmással (*Mi szeretjük egymást*), *-ik* képzőt tartalmazó, kiemelészt kifejező névmásokkal (*Melyiket szereted? Akármelyiket/mindegyiket elhozhatom, Az egyiket elhozom*), a *kettőjüket, hármójukat, négyüket, ötüket* gyűjtő jelentésű szavakkal (*Kettőjüket ismerem*), főmondatban, ha a tárgyat mellékmondatlal fejezzük ki (*Tudom, hogy Péter hol lakik*). Vö.: K. E. Majtinskaja 1955: 211–13, Bánhidi Zoltán 1972: 429–443).

3.3. A *-lak/-lekes* ragozás. A *-lak/-lek* személyragnak az alanyi vagy a határozott tárgyas ragozáshoz való tartozásának a problematikájával többek között Velcsov Mártonné (1974) és M. Korchmáros Valéria (1977) foglalkoznak. Ezen áttekintések lényege, hogy a *-lak/-lek* ragos alakot legrégebbi nyelvtaníróink (Sylvester, Szenczi, Komáromi Csipkés és Pereszlényi, újabban Lotz János) alanyi, napjaink nyelvészei és nyelvtanai kivétel nélkül a tárgyas ragozáshoz sorolják. M. Korchmáros Valéria szerint pedig „mind az alanyi, mind a tárgyas ragozási rendszerbe való besorolását lehet indokolni és cáfolni is” (71). Nyelvészeink a 2. személyű tárgyra utaló *-lak/-lek* személyragos alak problémáját a *szeretek valakit, egy lányt* ↔ *szeretem a szüleimet, Évát, őt* ↔ *szeretlek téged* lineáris paradigma segítségével boncolgatták. Velcsov Mártonné (1974: 129) pl. így érvel: „Számomra a tárgyas ragozást a tárgy föltétlen, kötelező (ha pozitív módon nem is megnevezett, de az igealak által implikált) jelenléte teszi kétségtelenné; ez ugyanis a tárgyas ragozású igealakok jellegzetessége. Az alanyi ragozástól éppen ez különbözteti el; az implikatív alakok grammatikai tárgy nélkül nem fordulhatnak elő, míg az utóbbiak igen”. M. Korchmáros Valéria (1977: 73–74) is egyenlőnek tekinti a 3. személyű határozott tárgyra és a 2. személyű tárgyra utaló *-lak/-lek* elemes formát, kijelentvén: „Ennek az elemnek a használata a megfelelő szintaktikai viszonylatokban épp oly kötelező, mint a 3. személyű tárgyra utaló tárgyas személyragok jelentkezése a maguk kötött környezetében. Utaló ereje is ugyanolyan hatékony: maradéktalan biztonsággal idézi fel minden helyzetben az E/1. személyű alanyt és a 2. személyű – természeténél fogva mindig határozott tárgyat. Leíró szempontból mindenképpen tárgyas személyragnak kell tehát minősítenünk a *-lak, -lek-et*”. Mi sántít ezekben az érvelések-

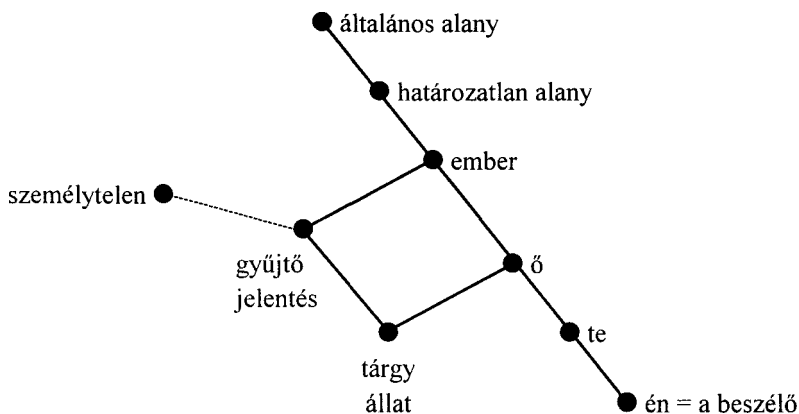
ben? Először, a 3. személyű tárgyra utaló tárgyas ragozás esetében a határozott tárgyat megfelelő szövegösszefüggés nélkül semmiképpen sem lehet elhagyni vagy inkorporálni, a tárgyat csak az alanyi ragozás meg a *-lak/-lekeš* ragozás esetében hagyhatjuk el. Vö.: *Olvasom a könyvedet.* – **Olvasom; Olvasok valamit (egy könyvet).* – *Olvások németül és angolul. Szeretlek téged(et).* – **Szeretlek.** Az utóbbi példában természeténél fogva csak egy határozott jelentésű E/2. személyű tárgy implikálódik, pontosabban inkorporálódik, vagyis nem feltételeződik, hanem egyértelműen bekebeleződik. Velcsov Mártonnénak (i. m. 129) Tompa József lektori véleményével egyező nézete, amely szerint a *Szeretnélek még egyszer látni* és a *Szeretném még egyszer látni* típusú mondatokban „mondattani használata szerint is a 3. szem. határozott tárgyhoz tartozó ragozáséhoz hasonló a *-lak, -lek* ragos alak viselkedése”, éppen a kétféle ragozási típus alapvető különbségét bizonyítja. Az első példa csak a *téged* tárgyat inkorporálja, ha nem így lenne, akkor azt mondanánk, hogy *Szeretnélek még egyszer látni benneteket (titeket, mindnyájatokat, mindkettőtöket, mindhármótokat, valamennyiőtöket)*. A második mondatban semmiféle inkorporáció nincs, különféle E/3. személyű tárgyakat implikálhat ez a hiányos mondat, pl. *Szeretném még egyszer látni őt (őket, a gyereket, Évát, a hazámat* stb.). Másodszer, a külső függőleges paradigmarendszer azt bizonyítja, hogy az alanyi ragozású igealakokat az 1. és 2. személyű személyes névmásokkal is használjuk, mivel a tárgy egyértelműen határozott volta, valamint az alany- és tárgyeset már meglévő különbözősége miatt nem volt szükség arra, hogy az ige tárgyas és ikes ragozása ezekre a névmásokra is kiterjedjen. Vö.: *Péter szereti a gyerekeit (Évát, őt, őket)* – *Péter szeret egy lányt (valakit, téged, engem, minket, titeket, benneteket, mindnyájatokat, mindkettőtöket, valamennyiőtöket); Te szereted őt (őket, a gyerekeidet, Évát).* – *Te szeretsz egy lányt (engem, minket, bennünket, valamennyiünket, mindhármónkat, mindnyájunkat); Mi szeretjük őt (őket, a hazánkat).* – *Mi szeretünk téged (titeket, egy lányt, mindenkit; Ti szeretitek őt/őket.* – *Ti szerettek engem (minket, egy színészt).* Harmadszor, a tárgyi mellékmondatokkal a 3. személyű tárgyra utaló tárgyas ragozás személyragjait kell használnunk, az alanyi és a 2. személyű tárgyra utaló ragozás személyragjait nem használjuk: *Látom, hogy dolgozol.* – **Látok, hogy dolgozol.* **Látlak, hogy dolgozol.* Némelyik közlést kifejező ige múlt idejével, attól függően, hogy a cselekvés tényét vagy a tárgyát hangsúlyozzuk, a főmondatban használhatjuk az alanyi és a tárgyas ragozást is. Vö.: *Péter üzent/írt, hogy nem jön.* – *Péter (azt) üzente/írta, hogy nem jön.* **Péter üzen/ír, hogy nem jön. Péter üzeni/írja, hogy nem jön.* A *Hagylak, hogy aludj* és a *Hagyom, hogy aludj* típusú tárgyi mellékmondatok nem azonos típusúak. Az első mondatban kettős tárgy van: egy inkorporált tárgy, amely a tárgyi mellékmondatban kifejezett cselekvés alánya: *Hagylak tégedet aludni.* Vö.: *Hagylak benneteket aludni.* A másik mondatban viszont csak egy tárgyi mellékmondatot kifejezett tárgy van: *Hagyom, hogy te aludj.* Negyedszer, Wacha Balázs (i. m. 164–5) Melichre és Horgerre hivatkozva arra emlékeztet, hogy a *(meg)várok* alanyi ragozású alakból fejlődött ki a *megvárlok* forma. Ezt E. Abaffy Erzsébet (1991: 138–9) is megerősíti. Szerinte „a legvalószínűbb vélemény az, amely E/1. -k-t lát a ragban, az

-l-t pedig gyakorító képzőnek tartja, s úgy gondolja, minden -l- képzős tranzitív ige kiindulópontja lehetett a -lak/-lek ragnak, melynek -l- képző nélküli alakjai is elevenek voltak: *kér* : *kérel*, *sujt* : *sujtol* stb. Eredetileg ezek E/1.-e mind harmadik, mind második személyű határozatlan tárgyakra vonatkozhatott (*én kérek valakit, téged, én kérelek valakit, téged*), majd olyan megoszlás történt, hogy a *kérek* csak harmadik, *kérelek* > *kérlek* pedig csak második személyű tárgyakra utalt. Tehát: *én kérek vkit vagy téged* → *én kérek vkit*; *én kérelek vkit vagy téged* → *én kérelek* > *kérlek téged*. Így a -lak/-lek olyan funkcióban vált raggá, hogy E/2. tárgyra utalt. Ez a paradigma nem teljesedett ki, a többi személyben ugyanaz az alak tölti be a kettős funkciót: *ő kér valakit vagy téged, mi kérünk valakit vagy téged* stb.”.

E magyarázatok során a következő aszimmetrikus jelenségekkel, illetve logikai ellentmondásokkal találkozunk: 1) A nyelvészek egyetértenek abban, hogy a személyes névmásokkal kifejezett tárgy természeténél fogva határozott jelentésű (vö. B. Comrie (1977: 10) „Since the definiteness as a marker of definiteness, is also redundant, and this may account for the use of the indefinite conjugation with first and second person direct objects in Hungarian, Vogul, and some dialects of Ostyak”), és ezért felesleges volt a határozott tárgyas ragozás kiterjesztése ezekre a névmásokra. Ennek ellenére a 3. személyre utaló személyes névmásokkal tárgyas ragozást kell használnunk. 2) Ha a *téged* alak alanyi ragozással is mindig határozott tárgyat jelöl, akkor miért alakult ki a határozott tárgyas ragozáshoz sorolt -lak/-lekes ragozás? 3) Ha a -lak/-lekes ragozást határozott tárgyas ragozásnak tekintjük, akkor az ikés ragozás kialakulása után megmaradt 1. és 2. személyű határozott tárggyal álló *megesz*, *megálmod* igtelen alakokat is a határozott tárgyas ragozáshoz kellene sorolnunk, annál is inkább, mert ezek az alakok első személyű névmásokkal is használatosak: *megesz engem (téged, minket, titeket) – megeszi őt/őket – mindent megeszik*.

Ezeknek az ellentmondásoknak a feloldására a következő lehetőségek kínálkoznak. Az egyik megoldás az lehetne, hogy a *kér*, *kérsz*, *kérünk*, *kérték*, *kérnek* alakokat többfunkciósaknak tekintjük, amelyeket használhatunk tárgy nélkül, határozatlan névelős 3. személyű főnévi tárggyal és 1. 2. személyű személyes névmással kifejezett határozott tárggyal. A *kérem*, *kéred*, *kéri*, *kérlek*, *megesz* alakokat pedig a határozott tárgyas ragozáshoz soroljuk, amelynek ily módon 3 típusa lenne. A másik megoldás szerint az 1. és 2. személyű névmásokkal használt alakokat a fenti érvek alapján mind alanyi ragozásúnak tekintjük. A 3. személyű személyes névmásokat a határozott névelős főnevekhez hasonlóan azért használjuk határozott tárgyas ragozású szerkezetekben, mert különböző személyeket és tárgyakat jelölhetnek, az *ő*, *ők*, *ez*, *az* névmások nemcsak a tárgyesetüket képzik a főnevekhez hasonló módon, hanem azonosításuk is a nyelvi jelrendszer szituációs használatától függ. (Vö. Bánhidi Zoltán /1972: 439/: „Meglepőnek – sőt először logikátlannak – tetszik, hogy a 3. személyű személynévmási tárgyat: *őt*, *őket* a magyarban határozott tárgyként kell felfogni, holott értelem szerint éppen a 3. személy (akiről a beszéd folyik... az egész világ valamennyi embere /és dolga/ lehet. A magyarázat mégis itt van”... A határozott tárgy a 3. személyű tárgyból kerül ki, amely „mindig a

rámutatás valamilyen jelével /esetleg pusztán értelmi eszközével, a szófajával/ vált határozottá. És lényegében rámutatás lappang az *őt, őket* névmásban is: a beszédhez elengedhetetlen 1. és 2. személy ugyanis rámutatással jelöli meg a 3. személyt, akiről a beszéd folyik... Az 1. és 2. személy nélkül nincs beszéd: ezek kölcsönösen mindig feltételezik egymást, a beszéd 'állandó szereplői', tehát belőlük természetesen hiányzik a rámutató jelleg, más szavakkal: grammatikai nézőpontból határozatlanok maradnak".) Vagyis Wacha Balázssal (i. m. 163) ellentétben ezen látszólagos aszimmetriában én nem az „elosztások' esetlegességét", hanem Bánhidihez hasonlóan bizonyos logikáját vélelem felfedezni. Vö. még: *Mind(et)/valamennyit elhozom, ami ott van. – Mindent elhozok/valamennyit elhozok abból, ami ott van.* Partitivusi tárgy esetén alanyi ragozást használunk, még akkor is, ha a tárgy, amelynek a részmenyiségét jelöljük határozott, mivel a részmenyiség határozatlan. Vö.: *Veszek barna kenyeret. Veszek a barna kenyérből is.* E két példa szembeállítása jól mutatja, hogy a határozott tárgyas ragozást akkor használjuk a magyarban, amikor feltételezzük beszélőtársunk olyan előzetes ismereteit, amely alapján képes határozottan azonosítani a szóban forgó élőlényt, dolgot stb. Az alanyi ragozás használatakor ilyen igény nem merül fel, mert a kommunikáció szempontjából nincs rá szükség, vagy pedig az 1. 2. személyű személyes és más névmás jellegű szók használatakor a beszéd folyamatában azonnal, minden előzetes preszuppozíciós ismeret nélkül azonosítható a referenciális jelentésük. Az 1.–2. személyű és a 3. személyű névmások bizonyos fokú „különállására" (elsősorban az egyes számban) más vonatkozásban is találhatunk eltéréseket. Itt pl. utalhatok arra, hogy az oroszban, a németben, az angolban az 1. és 2. személyű személyes névmások nemek szerint nem változnak, E/3. személyben viszont már három (*он, она, оно, er, sie, es, he she, it*) nemük van. (Az óoroszban többes nőnemű alakjuk is volt.) Az oroszban a harmadik személyű személyes névmások eredetileg mutató névmások voltak. Kocsány Piroska (1995: 286) tanulmányából az is kiderül, hogy az *ő* névmásnak más jellegű speciális tulajdonságai vannak. Pl. az egymást követő neutrális mondatokban a második mondatbeli anaforikus alanyt nem az *ő* névmással, hanem a távolra mutató *az* névmással fejezzük ki: *A lány már sürgette a fiút. Az rögtön megértette, miről van szó.* Az 1–2. és a 3. személyű névmások személyekre és tárgyakra vonatkozó jelentéseinek eltérő funkcionális státusát jól szemlélteti Jurčenko (1972: 102) általam kissé módosított sémája:

Miért az 1. és 2. személy viszonylatában alakult ki csak a *-lak/-lekes* ragozási típus? Azért, mert a nyelvek beszélőközpontúak. S mint a fenti ábra is mutatja, a kommunikáció folyamatában a beszélőhöz a 2. személy áll a legközelebb. Feltevésem szerint e ragozási típus kialakulásának fő motivációja nem a tárgyias ragozás kiterjesztése, mivel az már Wacha Balázs szavait idézve azelőtt is „összébb húzódot”, és az elmondottakból talán kiderül, hogy nem is volt rá szükség, hanem a mindkét ragozási típusban meglévő határozott alanyi inkorporáció kisugárzása a szintén határozott és az imádságokban gyakran használt E/2. személyű tárgyra, amelyet a *kérek* alak, mivel az már le volt kötve 3. személyű határozatlan tárgy implikálására, nem tett lehetővé. Ezt a feltevésemet megerősíti E. Abbaffy Erzsébetnek A kései ómagyar kor morfológiája (1992:231), amelyben a *-lak/-lek* igeragos alak explicit tárgyias példában nem fordul elő: *kyrlek ne rsteled* (az „összébb húzódás” előtt még a ‘téged kérek’ is előfordult). A 2. személy „bizonyos fokú” különállását és kiemelt szerepét jól mutatják a felszólító mód alakjai is. A kijelentő módú alakkal szemben itt az E/2 sz. a ragtalan (*írj*), s több nyelvben (pl. az oroszban) a magyartól eltérően csak a 2. személynek van egyszerű imperatívusi alakja.

3.4. Kettős ragozás. Ez a ragozási típus a *hová?* kérdésre felelő ragozott *bele-, mellé-* igekötős igékkel történő összeolvadása következtében jött létre: *beleszeret, belekarol, beleakad, belefojt, belehabarodik, belebotlik, belecsap, belesimpaszkodik, belediktál, beleerőltet, beleköt, beledöf, belemárt, beleolt, melléáll, melléad* stb. Ezeket a szavakat, ha nem személyes névmásokra vonatkoznak, egybeírjuk, és csak az utótagjukat ragozzuk: *Belefojtotta Évába a szót*. Ha személyes névmásokra vonatkoznak, akkor különírjuk, és mindkét tagjukat ragozzuk. Az előtag birtokos személyragokat kap, az utótag pedig alanyi vagy határozott tárgyias ragozású. Vö.: *beléd szeretek, belé szeretek, belétek szeretek, beléjük szeretek, belém szeret, beléd szeret, belé szeret, beléink szeret, belétek szeret, beléjük szeret, belém szeretsz, belé szeretsz, beléink szeretsz, beléjük szeretsz; mindig belém fojtod a szót, beléd fojtja a szót* stb. Ezeknek az összetett szavaknak a ragozása az orosz összetett számnevek ragozására emlékeztet. Az olvasók részéről felmerülhet az az ellenvetés, hogy a *beleszeret* szótári lexéma egysége a rago-

zás folyamán felbomlik. A nyelvekben számos példát találhatunk, amikor egy szótári lexemát bizonyos szóalakjaik képzése során külön írunk Vö. pl. az orosz tagadó névmások előljárószókkal történő használatának a helyesírását (*никто, никому, ни с кем*), az összetett igealakok helyesírását az angolban és a németben, német és a magyar elváló igekötőket stb. De a *menydörög* típusú összetett igéket sem írjuk mindig egybe: *Már nem dörög a menny.*

3.5. A szenvedő ragozás. Közismert a nyelvművelők tréfás tanácsa: *Közhírré tétetik, hogy a -tatik, -tetik a magyarban nem használítatik.* Szabadi Béla (1956:203) ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Úgy látszik, igaza volt Márkos Albertnek. Szerinte szenvedő ige nélkül nem tud meglenni egy nyelv sem, tehát a magyar sem., ezért terjed Pesten az *írva lesz...*”. Talán pontosabb lenne ez a kijelentés ilyen formában: *Szenvedő ige nélkül meg tud lenni egy nyelv, de szenvedő igealak nélkül nehezen.* Ennek bizonyítéka a magyarban többek között a bibliából vett idézet: *Megmérettetett és könnyűnek találtatott.* A *Heti Világgazdaság* c. folyóirat 1997. jún. 14. száma 99. oldalán található mondat szintén megerősíti Márkos Albert feltételezését: *Horn Gyula mindenféle szempontból megerősített az MSzP múlt hét végi kongresszusán.* A szakirodalomban sokszor írtak arról, hogy mivel pótolhatjuk az indoeurópai nyelvek szenvedő szerkezeit. (Erről Szabadi Béla is ír.). *Szenvedő ragozásról az állítmányi funkcióban használt melléknévi és határozói igeneves analitikus ragozású igealakok esetében beszélhetünk.* Vö. *Az udvart elhanyagolták.* → *Az udvar elhanyagolt.* – *Az udvar el van hanyagolva.* *Életkörülményei az írók kiszolgáltatták.* → *Az író kiszolgáltattott.* – *Az író ki van szolgáltatva.* A melléknévi igenév állandóbb tulajdonságot fejez ki, a határozói igenév inkább pillanatnyi körülményt, ideiglenesebb állapotot érzékeltet: *Két héten át nagyon sértődöt voltam.* – *Ha te meg vagy sértve, én még jobban* (vö. Lőrincze Lajos 1984: 284). Ezek az alakok sokszor valami előzetes megállapításhoz kapcsolódnak. Vö.: *Hiszen nem volt még akkor színinövélde. Ó, a közönség el volt ragadtatva általa* (Jókai: És mégis mozog a föld). *A lakoma eltartott este hét óráig; akkora minden élvezet ki volt már merítve* (uo.) Állapotot jelölő szenvedő alakokat általában befejezett igékből képzünk: *A kert be van kerítve (fel van ásva, meg van kapálva, be van permetezve, meg van metszve, A hús meg volt sütvé).* A magyar hagyományos grammatikai szemlélet ezeket az analitikus szenvedő alakokat állapothatározós létigei szerkezeteknek tekinti. Ezek a szerkezetek azonban nem létigések, hanem az *éhes volt, tanár volt* alakokhoz hasonlóan kopulás, állítmányt kifejező segédigés szerkezetek, amelyekhez különböző határozók járulhatnak: *nagyon éhes volt, több mint 40 évig tanár volt.* Az állapothatározó logikailag a szubjektumot jelölő alanyhoz tartozó, grammatikailag pedig az igétől függő mondatrészt. Vö.: *A gyerekek igen éhesen és teljesen kimerülten jöttek haza.* – *A gyerekek kiéhezve és kimerülve jöttek haza.* A szenvedő szerkezetek állapotot jelölő állítmánya viszont logikailag és grammatikailag is páciens (tárgy) jelentésű alanyra vonatkozik. A magyarban a szenvedő alakok elkülönítése a nem szenvedőektől azért nehéz, mert a múlt idő, a múlt idejű cselekvő és szenvedő jelentésű melléknévi igenevek alakjai egybeesnek. Vö.: *A barátom helyet foglalt mellettem.*

– *Ez a hely már régen foglalt.* – *A már helyet foglalt barátom nyugodtan sétálgatott a folyosón.* – *A barátom nem ült vissza az általa lefoglalt helyre.* Igen érdekesek az olyan példák, amelyekben egy határozói igeneves állapothatározó egy határozói igeneves állítmánytól függ: *A zenekar emelvényén túl sűrű fenyőlombok takarták el a tért, egész sudár fenyők frissen levágva voltak sorba rakva egymás mellé...* (Jókai: És mégis mozog a föld). A passzív határozói igeneves állítmányok többnyire célirányos, de mindenképpen állapotváltozást előidéző cselekvéseket jelölnek: *Az utak be vannak havazva.* Ezért a szenvedő igealakok képzése a legtöbb nyelvben csak tárgy-as igékből lehetséges (de nem mindegyikből, pl.: az állapotváltozással nem járó érzékelést kifejező igékből nem lehetséges: **meg van látva*, **szeretve van*, **meg volt hallva*, **meg van nézve*). A magyar nyelvre, de az orosz beszélt nyelvre is, az ágenst nélkülöző két tagú szenvedő szerkezet a jellemző. Továbbá a szenvedő szerkezetek alanyaként általában élettelen tárgyak szerepelnek, és a szenvedő cselekvések hiányzó ágensei általában személyek: *A pap előre tudta, hogy az ő faluja is fel van dúlva* (Gárdonyi: Egri csillagok). *A legény a cigánnyal, a pap a paraszttal össze is van láncolva* (U. o.). Az ágenst is megnevező szenvedő igealakokat a múlt idejű melléknévi v. határozói igenév és az által névutó segítségével képezzük. A melléknévi igeneves alakok többnyire jelzői, a határozói igenevesek pedig állítmányi funkcióban használatosak. Vö.: *Az általam (az általad, a lektor által) törölt szó a szerző szerint fontos volt.* (Az ÉKsz. szerint inkább *a lektortól törölt szerkezetet kellene használnunk*, **a tőlem törölt szó* viszont számomra elfogadatlan.) – *Ő, a közönség el volt ragadtatva általa* (Jókai).

A tárgyatlan igékből képzett **Péter el van utazva*, **A virág a vázában már el van hervadva* típusú szerkezetek sokunk számára nem elfogadhatóak. Alberti Gábor 1996: 7–46) terjedelmes tanulmányában nagy teret szentel a tárgyatlan igékből képezhető passzív szerkezeteknek is. Ilyen példákat találunk nála *Péter ki van merülve a túlórázástól*, *Péter meg van hatódva kedvességünktől* (8. oldal), *Péter be van rúgva* (9.), *Péter el van keseredve* (35), valami *ki van lyukadva*, *be van horpadva*, *el van rozsdásodva*, *el van romolva*, *vki meg van hülve*, *meg van fázva* (33.). De ide sorolhatnánk *A cipőfűző ki van oldódva*, *A mák ki volt szóródva*, *A gyerekek nagyon ki voltak éhezve*, *amikor hazajöttek. A dervis le akart szállni a lováról, azonban az ő lova is meg volt zavarodva* (Gárdonyi). *El volt pusztulva az egész falu* (uo.). Ezeket a szerkezeteket mi *álszenvedő*eknek tekintjük. A határozói igeneveket tárgyatlan igékből képezzük, de mindegyik szerkezetnek lehetne egy tárgy-as igével képzett „előzménye” is. Vö. pl.: *A túlórázás kimerítette Pétert. Kedvességünk meghatotta Pétert.* Ezeknek az alanyoknak a tematikus szintaktikai jelentése nem aktív célirányos cselekvésre képes ágens, vagyis nem olyan szereplő, „amely szerepét saját energiáinak mozgósításával vagy fékentangálásával tölti be” (Alberti 1996: 12). A határozói igeneves állítmányok pedig olyan állapotváltozások eredményét jelölik, amelyek nem tudatos cselekvések következtében, hanem mintegy „maguktól”, a körülmények többnyire nem kívánatos alakulása következtében jöttek létre.

Alberti Gábor (1996: 26) alapötlete szerint a passzív szerkezetek funkciója a magyarban kettős: *elnyomjuk az ágenst* (megakadályozzuk, hogy a legrangosabb themati-

kus szerep (az ágens) hozzájusson a legrangosabb szintaktikai funkcióhoz (az alanyi-hoz) és *előtérbe helyezzük a pácinest* (a páciens jellegű szereplőnek juttatjuk a legrangosabb szintaktikai funkciót). Ezt én kissé másképp értékelem. 1. A legrangosabb szintaktikai funkció még a hagyományos nyelvtani felfogás szerint is az állítmányi (a két egyenlő rangú főmondrész közül az első). Az alany a mondat szemantikai központja. Tőle függ a mondat alapjelentése. Vö.: *A Times a kormányon lévők újságja*. – *A Daily Mail a kormányon lévők feleségének az újságja*. – *A Guardian azok újságja, akik kormányozni szeretnének*. – *A Financial Times az ország tulajdonosainak az újságja*. – *A Daily Mirror azok újságja, akik egyszer már kormányozták az országot* és így tovább, pl. *A Népszabadság az ország legkedveltebb napilapja*. 2. Az ágenst, a cselekvés igazi szubjektumát a magyarban nemcsak megakadályozzuk hogy hozzájusson „a legrangosabb szintaktikai funkcióhoz”, hanem általában töröljük, az „álágenst” pedig néha-néha okhatározóként szerepeltetjük: *Kedvességed meghatod*. → *Meg vagyok hatva a kedvességedtől*. *Azok persze el vannak vakulva a fénytől, a királyné jószágától meg a barát bőkezűségétől* (Gárdonyi: Egri csillagok). 3. A magyar szenvedő szerkezetek szerepét én a mondat aktuális tagolása szempontjából vizsgálnám elsősorban. Úgy tűnik, hogy „a legrangosabb szintaktikai funkcióba került páciens” az aktuális tagolás szempontjából a másodrangú topic/thema csoportba kerül (annak ellenére, hogy az ige előtt áll!), míg az új közlést az állítmányi rész tartalmazza. Az állítmány hangsúlyos voltát látszik igazolni nemcsak annak testesebb volta, hanem az ige-kötő és az igető közé ékelt kopula is. Vö.: *Bárzi Benőt én meg nem öltem* (Arany). *Dobó közbeszólt, hogy a két ember megint össze ne horgoljon* (Gárdonyi: Egri csillagok). *Én ugyan el nem olvasom* (uo.). – *A ló fején hitvány madzag kötőfék*. *Össze volt az kötve a lábával* (uo.). *Ebben a pillanatban ő is fogva van* (uo.). *Ha két keze nem volna hátraláncolva, tán mind elfutna tőle a török* (uo.) *Mondj akármit, az meg van téve* (uo.) *A nemzet gondolkozása meg van zavarodva* (uo.). – *Kérem ezt jegyzőkönyvbe vétetni*. – *Már be van írva* (Jókai: És mégis mozog a föld).

3.6. A modális ragozás. Modális ragozás esetén a főnévi igenevet ragozzuk birtokos személyragokkal, ha az modális jelentésű szóval társul: *A rendőrnek segítenie kell*. A részeshatározói alak itt a megfelelő orosz ekvivalenshez hasonlóan a cselekvés ágensét (logikai szubjektumát) jelöli. Ha a főnévi igenevet nem ragozzuk s az igenek részeshatározói jelentésű vonzata van, akkor a mondat jelentése kétértelművé válik. Vö.: *A rendőrnek segíteni kell* (nekünk a rendőrnek v. a rendőrnek nekünk). Tárgyatlan igék használatakor azonban mindkét szerkezet részeshatározója ágens jelentésű: *Mindnyájunknak el kell menni/el kell mennünk*.

A rendelkezésemre álló hely szűkös volta nem teszi lehetővé, hogy az itt felvázolt ragozási típusok bizonyos módosulásaival a felszólító és feltételes módban, az egyes típusokban lehetséges hangzóváltozásokkal, az igefajták és a ragozási típusok kapcsolatával is foglalkozzam. A szakirodalomban ez megtalálható. A legújabb irodalomból az olvasók szíves figyelmébe ajánlom Kugler Nóra cikkét.

IRODALOM

- Abaffy Erzsébet, E. 1991: Az igei személyragozás, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai, 122–159.
- Abaffy Erzsébet, E. 1992: Az igei személyragozás, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1: A kései ómagyar kor: Morfematika*, Budapest, Akadémiai, 184–237.
- Alberti Gábor 1996: Passzivizálási művelet a magyarban, *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 2, Szeged, 7–46.
- Bánhidi Zoltán 1972: A magyar tárgyi mondatrész és az angol anyanyelvűek nézőpontja, *Magyar Nyelv* 68, 429–443.
- Comrie, Bernard 1977: Subject and direct objects in Uralic languages: a functional explanation of case-marking systems, *Études Finno-Ougriennes* 12, 5–17.
- Dávid András 1980: *Nyelv és varázs*, Budapest, Tankönyvkiadó,
- Deme László 1966: *A nyelvről – felnőtteknek*, Budapest, Gondolat.
- Jurčenko, V. S. 1972: *Простое предложение в совр. р. языке*, Saratov, Saratovskij universitet.
- Kenesei István 1996: Képző vagy nem képző? In: *Nyelv, nyelvész, társadalom: Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára...* 2, Pécs, JPTE 92–5.
- Keszler Borbála 1995: A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái, *Magyar Nyelvőr* 119, 293–308,
- Keszler Borbála 1997: Képző-e a -hat, -het? *Magyar Nyelvőr* 121.
- Kis-Erős Ferenc 1915: *A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva*, Kalocsa.
- Kocsány Piroska 1995: Műhelytanulmány az ő névmásról, *Magyar Nyelvőr* 119.
- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 299–528.
- Korchmáros Valéria, M. 1973–74: A magyar tárgyias igeragozás kialakulásának relatív kronológiájához, *Néprajz és Nyelvtudomány* 17–18, 161–168.
- Korchmáros Valéria, M. 1977: A magyar igealakok funkcionális rendszere, *Néprajz és Nyelvtudomány* 21, 71–87.
- Kugler Nóra 1997: Az igeragozás, *Magyar Nyelvőr* 121, 436–458.
- Lőrincze Lajos 1956: Az ikes ragozás, in Lőrincze Lajos szerk.: *Nyelvművelő*, Budapest, Művelt Nép, 192–198.
- Lőrincze Lajos 1984, Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk? *Magyar Nyelvőr* 108.
- Lőrinczy Éva, B. 1956: A határozói igenevek használata, in Lőrincze Lajos szerk.: *Nyelvművelő*, Budapest, Művelt Nép, 231–236.
- Majtinskaja, K. É. 1955: *Венгерский язык I*, Moszkva, Akademiya nauk SSSR.
- Molnár Ferenc, A. 1991: A két- és többszófajúság; a szófajváltás, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*, Budapest, Akadémiai, 553–583.

- Molnár Ferenc, A. 1992: A két- és többszófajúság; a szófajváltás, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1*, Budapest, Akadémiai, 911–928.
- Nyíri Antal 1973–74: A magyar indeterminált (alanyi) és determinált (tárgyas) igeragozási rendszer kialakulásának története, *Néprajz és Nyelvtudomány* 17–18, 149–159.
- Nyomárkay István 1972: Tárgyas igék tárgy nélkül, *Magyar Nyelv* 68, 194–209.
- Pete István 1997: Az inkorporáció kérdéséről a magyarban, *Magyar Nyelvőr* 121, 62–71.
- Pete István 1997: A szóképzés kompozicionális jellegéről, *Magyar Nyelvőr* 121, 470–75.
- Rácz Endre 1985: A grammatika szerepe az anyanyelvi nevelésben. *Magyar Nyelv* 81, 258–66.
- Szabadi Béla 1956: Szenvedő igeragozás, szenvedő mondat szerkezet, in Lőrincze Lajos szerk.: *Nyelvművelő*, Budapest, Művelt Nép, 199–206.
- Szathmári István 1960: A szófajok, in Terestyéni Ferenc szerk.: *Nyelvtan – Stílus – Szónoklás*, Budapest, Kossuth.
- Temesi Mihály–Rónai Béla–Vargha Károly 1955: *Anyanyelvünk*, Budapest, Művelt Nép.
- Temesi Mihály 1961: A szófajok, in Tompa József szerk.: *A mai magyar nyelv rendszere I*, Budapest, Akadémiai.
- Tompa József, A ragozás, in Tompa József szerk.: *A mai magyar nyelv rendszere I*, Budapest, Akadémiai.
- Velcsov Mártonné 1968: Alaktan, in Rácz Endre szerk.: *A mai magyar nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Velcsov Mártonné 1974: A magyar nyelv verbum finitumainak néhány kérdése, in Rácz Endre és Szathmári István szerk.: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 125–133.
- Wacha Balázs 1974: Az ige és a tárgy kapcsolata a magyarban, *Nyelvtudományi Közlemények* 76, 157–183.